

■ Без тэрміну даўнасці

«СПРАВА ПРЫТЫЦКАГА»

Як Лаўрэнці Цанаву спрабаваў выжыць нацыянальнага героя Беларусі

У 1949 годзе Сталін даў пачатак новай хвалі чыстак у партыйным апарце і сярод кіруючых адміністрацыйных кадраў. У Беларусі барацьбу «са здраднікам і рэвізіяністамі» ўзначаліў міністр дзяржаўнай бяспекі БССР Лаўрэнці Цанаву.

ВІСНІКАМ яго злачынай дзейнасці з'явілася знішчэнне вялікай колькасці ні ў чым не вінаватых людзей, пераслед выдатных партыйных і дзяржаўных дзеячаў. Правакацыі Цанавы адчуў на сабе і Сяргей Прытыцкі, які ў той час працаваў першым сакратаром Гродзенскага абкама партыі. Цанаву не мог дараваць, што абласны камітэт спрабаваў заклікаць да парадку разбэшчанага начальніка абласнога ўпраўлення дзяржбяспекі Фралова, які хадзіў у Цанавы ў «любімчыках».

«Справа Прытыцкага» спачатку будавалася вакол «прызнання» правакатара. Лаўрэнці Фаміч паспрабаваў дыскрэдытаваць дзейнасць Прытыцкага ў камсамольскім і партыйным падполлі на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Ён уручыў першаму сакратару ЦК Кампартыі Беларусі Мікалаю Патолічаву ліст аб «падпольнай контррэвалюцыйнай дзейнасці Прытыцкага ў Польшчы». За гэтым лістом былі іншыя — на сваякоў Сяргея Восіпавіча, родных яго жонкі. Не выйшла.

Тады па загадзе Цанавы былі арганізаваны пошукі новых доказаў, і ў хуткім часе Прытыцкаму прад'явілі абвінавачанне ў «правакаванні паўстанцкіх настрояў у Гродзенскай вобласці». Справа набыла круты паварот. Толькі дзякуючы прынцыповай пазіцыі ЦК КПБ, а ў прыватнасці першага сакратара ЦК Патолічаву, Прытыцкага ўдалося адстаяць.

«Я тры гады працаваў у апарце ЦК, прысутнічаў на кожным бюро, быў сведкам, што найважнейшыя прынцыповыя пытанні і іншыя рашэнні вырашаліся пры адсутнасці аднадушнай думкі, — казаў падчас свайго выступлення на V пленуме ЦК КПБ 24 ліпеня 1953 года сакратар Гродзенскага абкама партыі Каралёў. — Цанаву заўважыў пра сваю нязгоду з тым ці іншым пытаннем, і некай на гэтым згадзілася, усякая крытыка меркаванню была немагчымай. Такое ненармальнае становішча ў рабоце бюро ЦК КПБ працягвалася і пры таварышы Патолічаве. Карыстаючыся тым, што той па першым часе не мог ведаць кіруючыя кадры, іх добрыя якасці і недахопы, Цанаву пры папулісцкім інтэлекце іншых членаў бюро прыцягваў патрэбных яму людзей, збіваў, шэльмаваў непажаданых яму работнікаў...»

АДНЫМ з самых «вострых», прынцыповых і цікавых на тым пленуме было выступленне міністра юстыцыі БССР Івана Ветрава: «Замест таго каб заклікаць

Цанаву да парадку, трэба сказаць, што з ім насіліся, падлізваліся да яго, сёй-той шукаў дружбы, садзейнічання, падтрымкі. Замест таго каб яго абсякаць, яго ўлагоджвалі. Каб дагадаць Цанаву, знялі з працы нацыянальнага беларускага героя, якім з'яўляўся Сяргей Прытыцкі. А халуй і правакатар Фралоў стаў першым намеснікам Цанавы...»

На думку самога Прытыцкага, канфлікт паміж абкамам і абласным упраўленнем МДБ пачаўся ў 1949 годзе, калі першым сакратаром ЦК быў Гусараў. На нарадзе кіраўнікоў дэлегацый падчас вылучэння кандыдатур у ЦК КП(б)Б Сяргей Восіпавіч даў адвод кандыдатуры начальніка Гродзенскага абласнога ўпраўлення МДБ Фралова. Мікалаі Патолічаву пачаткам канфлікту лічыў дату 18 ліпеня 1950 года, калі на пленуме абкама Прытыцкі і іншыя выступаючы пакрытыкавалі работу органаў Міністэрства дзяржаўнай бяспекі падчас калектывізацыі сельскай гаспадаркі.

У выніку бюро Цэнтральнага камітэта вырашыла паслаць у Гродзенскую вобласць камісію, якая прадставіла дакладную запіску з высновамі. Ставілася пытанне аб умацаванні кіраўніцтва, але было вырашана не вызваляць таварыша Прытыцкага ад працы. У гэтай складанай абстаноўцы бюро ўзялося дапамагчы Прытыцкаму.

ЛІСТАПАД 1950 года. У гэты час Прытыцкі працягвае працаваць першым сакратаром абкама. У ЦК паступае вялікая запіска Цанавы, якая ставіць пад сумненне палітычную сумленнасць і прыстойнасць таварыша Прытыцкага. Раз Цанаву не ўдалося збіць яго такім шляхам, па дзелах меркаваннях, ён вырашыў яго скампраметаваць палітычна. Патолічаву другі раз вымушаны быў паехаць у Цэнтральны Камітэт і па парадзе Малянкова ўнёс прапанову адклікаць Прытыцкага ў ЦК КПБ для таго, каб далей не ўскладняць абстаноўку.

Заслугоўвае ўвагі меркаванне нашага земляка — вядомага расійскага публіцыста і даследчыка, аўтара кнігі «Чыя Беларусь? Межы. Спрэчкі. Крыўды» Мікалая Зяньковіча: «Патолічаву тады (на ліпенскім пленуме ЦК КПБ 1953 года. — Аўт.) не раскрыў змест запіска Цанавы, абмежаваны абстрактнай фразай аб яго (Прытыцкага. — Аўт.) палітычнай нядобранадзейнасці. Што ж у ёй было такога пяхуча сакрэтнага, што сам Малянкоў параіў Патолічаву адклікаць Прытыцкага ў распараджэнне ЦК КПБ, гэта значыць фактычна зняць з пасады першага сакратара абкама?»

Ва ўспамінах Мікалая Патолічаву, якія змешчаны ў кнізе «Сумленнем сваім не паступіся», ёсць такія радкі: «...Калі Цанаву ўручыў пер-

шаму сакратару ЦК Кампартыі рэспублікі ліст аб «падпольнай контррэвалюцыйнай дзейнасці Прытыцкага ў Польшчы», прычым усё, што да гэтага часу было вядома пра гераічны подзвіг Прытыцкага падчас суда над камсамольцамі, уяўлялася ў іншым святле, расцэньвалася як правакацыйны дзеянні, накіраваны на тое, каб спрыяць разгрому Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі. Гэта быў вельмі разважлівы крок ворага...»

У 1953 годзе ў Маскве ў ЦК я зноў паставіў пытанне аб Прытыцкім. Мне казалі: «Трэба рэабілітаваць Прытыцкага цалкам». Так мы і паступілі. Ён быў накіраваны першым сакратаром Баранавіцкага абласнога камітэта партыі. У наступныя гады ён працаваў першым сакратаром Маладзечанскага і Мінскага абкамаў партыі, сакратаром ЦК КП Беларусі, а затым Старшынёй Прэзідыума Вярхоўнага Савета Беларусі...»

Атрымліваецца, што Сяргея Прытыцкага вярнулі на буйныя партыйныя і дзяржаўныя пасады толькі пасля ліквідацыі Берыі і арышту Цанавы. Пры іх тры гады Сяргея Восіпавіча трымалі ў якасці работніка ЦК КП(б)Б, намесніка загадчыка аддзела Цэнтральнага Камітэта Кампартыі Беларусі. Правяралі сабранае на яго дасье? Фактычна гэта была перамога Цанавы і паражэнне Патолічаву, нягледзячы на актыўную падтрымку яго Малянковым.

На думку беларускага пісьменніка Славаміра Антановіча, галоўным ратавальнікам Сяргея Прытыцкага ад Лаўрэнці Цанавы быў не Мікалаі Патолічаву, а Міхаіл Зімянін. «У 1951-м годзе Міхаілу Зімяніну прыйшлося выконваць абавязкі першага сакратара ЦК КП(б)Б, — піша Славамір Антановіч. — У нядаўня арганізаваным калгасе Гродзеншчыны адбылася надзвычайная сітуацыя: сяляне з нейкай прычыны адмовіліся здаваць толькі што сабраны хлеб. Пра гэта адразу ж даведзіліся і ў НКВС, першы — сам Цанаву. Сяргей Прытыцкі, які ўзначальваў тады абкам партыі, не ўдзяліў гэтаму належнай увагі...»

«Хлебнае пытанне» сапраўды ўдалося зняць. Свае памылкі прызналі і калгаснікі, і прадстаўнікі мясцовай улады, і Прытыцкі. Здавалася б, можна супакоіцца, але трывога не пакідала Зімяніна ўсю дарогу назад да Мінска. У вушах стаяла нярвовая, напружаная размова з Цанавам: «А я, таварыш Зімянін, сцвярджаю, што ваш Прытыцкі — буржуазны агент яшчэ з часоў дэфензівы!» Нарэшце Цанаву, здавалася, удалося пераканаць у адваротным, і ён пагадзіўся з довадамі свайго апанента, але давараць яму... Ён лічыў сябе ўсемагутным. Яшчэ б — жанаты на сястры самога Берыі!...» (Гэта не пацверджана дакументамі ці аўтарытэтнымі сведчаннямі. — Аўт.)

ЯК толькі Зімянін вярнуўся з паездкі з Цанавам на Гродзеншчыну, тэрмінова напісаў шыфраграму ў Крэмель, у якой пастараўся зняць усе магчымыя палітычныя нюансы. Быў упэўнены: Цанаву парушыць сваё слова і будзе імкнуцца закруціць «справу», таму дакумент падрыхтаваў у вельмі строгім, максімальна канкрэтызаваным стылі. І сапраўды, «беларускі» Лаўрэнці ўсё ж адправіў «маскоўскаму» Лаўрэнцію сваю дакладную на Лубянку зусім з іншымі высновамі. Праўда, ранняй наступнага дня...

Гэтыя дванаццаць гадзін розніцы паміж дзвюма шыфраграмамі прадвызначылі лёс многіх і многіх людзей: Берыя прынёс Сталіну свой матэрыял па Гродзеншчыне пазней, чым гэта зрабілі работнікі ЦК ВКП(б). Высновы, якія Зімянін выклаў у сваёй шыфраграме, пераканалі правадыра, што сітуацыя вычарпана.

Ён паморшчыўся ад прачытанага матэрыялу, падрыхтаванага ведамствам Берыі, перапыніў дыялог словамі: «Гэты... твой Цанаву... то спазняецца, то спяшаецца... Прытыцкага я табе не аддам... Яго завербаваць польская дэфензіва не магла... Выпадак збярог, што ён выжыў ад іх куль... Дарэчы, ты ж, Лаўрэнці, візаваў праект Указа Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР аб узнагароджанні яго ордэнам Леніна ў сувязі з 30-годдзем Беларускай рэспублікі...» І правадыр уважліва паглядзеў сваімі жаўтлымі вачыма на «галоўнага чэкіста», чый погляд схаваўся за бляскам акулераў. Слова Сталіна былі даверчай і ахоўнай граматай.

Такая рэакцыя «бацькі народаў» адтэрмінавала старанна падрыхтаваны «мінскі» Лаўрэнціем сцэнарый вялікага палітычнага пагрому ў Беларусі. Тым не менш Берыя з Цанавам вырашылі «запусціць» сваю рэпрэсіўную машыну пазней, але імкліва падзеі 1953-га перакрэслілі іх крываваыя планы.

Эмануіл ЮФЕ,
доктар гістарычных навук

■ Векапомнае

Папрасіць прабачэння, пакуль не позна

Міжнародны праект «Сацыяльная падтрымка людзям, якія выжылі ў спаленых беларускіх вёсках», які ў межах праграмы германскага фонду «Памяць, адказнасць і будучыня» ажыццяўляецца Беларускім фондам міра і Нацыянальным архівам, распачаўся ў кастрычніку. А ўжо каля 1,2 тысячы беларусаў атрымала матэрыяльную дапамогу ад берлінскага дабрачыннага аб'яднання «Кантакты». Але самае галоўнае, што кожны з тых, хто толькі цудам не трапіў у вогнішча фашысцкай расправы, прачытаў ліст, у якім сучаснае пакаленне немцаў просіць прабачэння за тое, што больш як 70 гадоў таму ўчынілі на нашай зямлі іх продкі.

Упершыню ўвага гэтай катэгорыі людзей, якія пацярпелі ў гады Вялікай Айчыннай вайны, была ўдзелена падчас праекта «Павышэнне статусу выратаваных жыхароў спаленых беларускіх вёсак». Каб не ініцыятыва міжнароднага грамадскага аб'яднання «Узаемамарнае», падтрыманна немцамі, то і дагэтуль пра гэты бок фашысцкага тэрору ведалі б толькі беларусы.

Больш як 9 тысяч знішчаных вёсак на тэрыторыі адной краіны — беспрэцэдэнтны факт у сусветнай гісторыі, — пераканана кардынатар праекта «Сацыяльная падтрымка людзям,

якія выжылі ў спаленых беларускіх вёсках» Наталля КІРЫЛАВА. — Тым не менш увесь свет ведае аб лёсе чэшскай Лідзіцы, французскага пасёлка Арадур-сюр-Глан. Ёсць сёстры Хатыні ў Італіі, Грэцыі. Трагедыя аднаго населенага пункта — і ўвесь свет смуткуе. А пра лёс вялікай колькасці беларускіх вёсак, якія ў большасці сваёй былі знішчаны разам з людзьмі, мала хто ведае.

Але так было да апошняга часу. У выніку чатырохгадовай працы ў межах папярэдняга праекта Беларускага фонду міру дамогся таго, што нямецкая грамадскасць ды

Вячаслаў СЕЛЯМЕНЕЎ і Наталля КІРЫЛАВА прыйшлі ў рэдакцыю «Звязды», каб расказаць пра новы праект.

ўвогуле сусветная супольнасць прызнала гэтую катэгорыю ахвяр. Для жыхароў сучаснай Германіі трагедыя беларускіх вёсак у гады Вялікай Айчыннай вайны стала жудасным адкрыццём. Невыпадкова аказанне маральнай і матэрыяльнай дапамогі забытым ахвярам нацызму для многіх з іх — справа гонару.

Вядома, няма такіх грошай, якімі можна вымераць пакуты, што больш як 70 гадоў таму перанёс беларускі

народ. Самае важнае для людзей, якія цудам выжылі ў спаленых вёсках, што пра іх успомнілі.

— Усе гэтыя прыкладна 9 тысяч чалавек з'яўляюцца пажылымі людзьмі, многія з іх вядуць замкнёны лад жыцця, — расказвае Наталля Кірылава. — Да нядаўняга часу ім нават не было каму расказаць пра той перажыты боль, які за многія гады яны назапасілі ў сабе. І калі ахвяры спаленых вёсак збі-

раюцца разам або сустракаюцца з моладдзю, адчуваецца, — яны ўдзячныя нават за тое, што ім далі магчымае выказацца, што яны таксама датычныя да трагічнай гісторыі Беларусі.

Для гэтых людзей, многія з якіх выходзяць бадай толькі ў крану ці паліклініку, арганізоўваюцца экскурсіі па знакавых мясцінах краіны. Яны наведваюць музеі і тэатры, ходзяць у цырк, а таксама робяць свой унёсак у захаванне гістарычнай праўды. Менавіта ў тым ліку дзякуючы ўспамінам гэтых людзей Нацыянальным архівам Беларусі была створана электронная база «Беларускія вёскі, знішчаныя ў гады Вялікай Айчыннай вайны. 1941—1944 гг.».

— На дадзены момант у ёй значыцца 9085 вёсак, але гэтая лічба не канчатковая, — гаворыць вядучы архівіст Нацыянальнага архіва Беларусі Вячаслаў СЕЛЯМЕНЕЎ. — Самая галоўная задача, якая сёння стаіць перад намі, — высветліць дакладную колькасць

знішчаных вёсак. Толькі гэта вельмі складаная праца, і сіламі аднаго архіва яе зрабіць немагчыма. Нам патрэбна падтрымка краязнаўцаў, гісторыкаў, студэнтаў, якія б маглі на месцах удакладніць звесткі аб спаленых вёсках.

Больш-менш дакладная карціна мінулых падзей вядома па трох раёнах Беларусі: Смалявіцкім, Лагойскім і Верхнядзвінскім. А ўсё таму, што там працуюць энтузіясты, неабавязкова да сваёй гісторыі людзі. Праўда, ёсць і адваротныя сітуацыі. Даходзіць нават да таго, што на месцы спаленай вёскі стаіць помнік, але яна не значыцца ні ў раённай кнізе «Памяць», ні ў іншых крыніцах. Прычым інфармацыя адсутнічае і па тых вёсках, якія ўвекавечаны ў Хатыні. Таму застаецца спадзявацца не толькі на памяць жыхароў спаленых вёсак, якім пашчасціла выжыць, а і на плённы саюз архівістаў, гісторыкаў і краязнаўцаў.

Верыка КАНЮТА,
kanyuta@zviazda.by

Да нядаўняга часу сусветная супольнасць не прызнавала такую катэгорыю ахвяр фашызму, як жыхары спаленых вёсак